

УДК: 371.13

Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є.
м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ: НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ П.Г.КАБАНОВА

У статті розкривається основний зміст методологічної культури педагога з точки зору П.Г.Кабанова. Зокрема, охарактеризовано базові поняття дослідження методологічної культури; виділено поняття, що використовуються як методологічні, та подано їх характеристику, рівні методології та виявлено її особливості; визначено коло питань щодо методологічної культури як результату рефлексії педагогічної діяльності; подано характеристику різних підходів до визначення методологічних проблем педагогічного рівня; визначено зв'язок педагогіки з іншими науками; запропоновано схему формування і удосконалення методологічної культури майбутніх педагогів.

Сьогодні гостро дискутуються проблеми щодо змісту модернізації навчання, виховання та розвитку особистості, шляхів і засобів мотивації навчально-пізнавальної активності учнів.

Професійна готовність педагога до педагогічної діяльності визначається не тільки системою спеціальних знань, професійних дій і соціальних відносин, а й сформованістю і зрілістю професійно значущих якостей, відповідною кваліфікацією, яка виявляється у здатності до прогнозування цілей і результату педагогічного впливу, побудови індивідуальних траєкторій розвитку учнів, прийняття самостійного рішення [3, 56].

Найважливішим елементом педагогічної майстерності, що забезпечує ефективність дидактичного процесу, є психолого-педагогічна культура педагога, рівень його підготовленості до практичного здійс-

снення навчально-виховних завдань і ступінь прояву його безпосередньої діяльності якостей організатора і вихователя [3, 64].

Педагогу необхідні різні уміння. Проте можна назвати групи умінь, якими повинен володіти педагог як носій наукових знань, організатор і вихователь. До них варто віднести організаторські, дидактичні, комунікативні, перцептивні уміння, а також володіння педагогічною технікою.

В умовах значних змін в освітній галузі особливого значення набуває професійна компетентність сучасного педагога, переорієнтація його мислення на усвідомлення принципово нових вимог до педагогічної діяльності. Здатність педагога відповідати цим вимогам має глибоко суб'єктивний характер і тісно пов'язана з особистісними якостями самого педагога [3, 69]. Одним із компонентів педагогічної культури педагога, що дозволяє адаптуватися до реалій швидкоплинного світу, відповідати потребам і запитам особистості і суспільства, бути конкурентноспроможним на ринку освітніх послуг, є методологічна культура.

Проблема методологічної культури педагога активно вивчається російськими вченими. Розглянемо погляди П.Г.Кабанова на методологічну культуру педагога, зокрема, зміст методологічної культури педагога, її особливості, загальну концепцію методологічної культури та шляхи її удосконалення, які розкрито у дослідженні «Вопросы совершенствования методологической культуры педагога». Методологічна культура педагога представлена П.Г.Кабановим як складна багаторівнева структура, що охоплює педагогічні, загальнонаукові і філософські знання, особливі уміння і навички, які полягають в здатності визначати, створювати універсальні форми діяльності [1, 2].

Розкриваючи проблему методологічної культури у філософії та педагогіці, П.Г.Кабанов звертається до аналізу існуючих у літературі визначень поняття «методологія» та на його основі визначає різні групи підходів до трактування цього поняття, а саме, розуміння «методології» як:

- певної структури процедур дослідження, їх послідовність, побудову знань, отриманих в результаті застосування цих процедур, або сукупності загальних правил, принципів та методів, що засто-

совуються у науковому дослідженні тієї чи іншої сфери науки незалежно від того, якою мірою вони сформульовані;

- системи знань про основи та структуру наукової теорії, про способи отримання знань, теорію конструктивного росту наукового знання, дослідження пізнавального процесу, спеціальне філософське учіння про принципи, форми та методи науково-дослідної діяльності;

- розробку метатеорій для удосконалення теорії, оволодіння методикою її побудови і розвитку, вивчення її структури, логічного апарату, аналіз діяльності, виявлення закономірностей цієї діяльності, вивчення методів і засобів, за допомогою яких в науці виникають нові знання, вироблення норм, способів, прийомів дослідження [1, 4].

Слід також враховувати, що є ряд визначень поняття «методологія», які не належать до жодної виділеної групи, а саме: розуміння методології, як

- учіння про методи науки та методи перетворення дійсності (Р.И.Иванова);

- система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності, а також учіння про цю систему (Е.Г.Юдін);

- форма рефлексії стратегічної структури діяльності (І.П.Елентух) [1, 4].

Мета статті – розкрити основний зміст методологічної культури педагога з точки зору П.Г.Кабанова, зокрема, виділити поняття, що використовуються автором як методологічні; подати характеристику різних підходів до визначення методологічних проблем педагогічного рівня та підходи до формування і удосконалення методологічної культури майбутніх педагогів, запропоновану науковцем.

П.Г.Кабанов, аналізуючи зв'язок методології з поняттями, що використовуються як методологічні, виділяє такі поняття, як метод, методологічний прийом, технологія, принцип, підхід, ідея, парадигма, логіка наукового дослідження, закон та дає їм загальну характеристику. Автор зазначає, що будь-яка конкретна методологія включає лише певні, відповідні методи. Тільки у тому випадку, коли будь-який метод використовується впродовж всього дослідження і підпорядковує собі всі інші методи, він може виступати в якості методології. Методологічний прийом у контексті дослідження озна-

час, що даний прийом використовується впродовж всього періоду діяльності. Поняття «технологія навчання» трактується як спосіб реалізації змісту навчання, передбаченого навчальними програмами, що представляє систему форм, методів і засобів навчання, які забезпечують найефективніше досягнення визначеної мети [1, 4-5].

На думку науковця, близьким за змістом до поняття «методологія» є поняття «принцип» – особлива форма наукового пізнання, що забезпечує цілісний зв'язок між фактами, поняттями, законами і теоріями, що направляє процес пізнання і практичного перетворення дійсності [1, 6].

Слід зазначити, що П.Г.Кабанов наголошує на тому, що поняття «підхід», яке є також близьким за змістом до поняття «методологія», відрізняється від цього поняття тим, що у підході відсутнє прагнення до конкретної мети, конкретного кінцевого результату. Підхід визначає способи діяльності і тому не може, на думку науковця, вважатися методологією, якщо діє впродовж всього дослідження [1, 7]. Поняття «парадигма», яке також часто використовується за змістом як поняття «методологія», – це визнані всіма науковці досягнення, які впродовж певного часу дають модель (взірець) постановки проблем та їх вирішення науковцям. Сама парадигма не може передбачити момент переходу до нової парадигми, перехід здійснюється на основі нової методології [1, 7]. У межах логіки науки-дисципліни, що застосовує поняття сучасної формальної логіки для аналізу систем наукового знання, вживається поняття «логіка наукового дослідження». Виявлення загальних логічних структур у різних за змістом наукових теоріях, зазначає П.Г.Кабанов, відкриває можливість для перенесення ідей та методів однієї теорії у сферу іншої для їх використання як методологічної установки у процесі побудови нової теорії.

Серед понять, що є близькими до поняття «методологія», автор дослідження виділяє поняття «закон». Закон виражає об'єктивно існуючі стійкі, необхідні, вагомі зв'язки між явищами. Аналізуючи різні визначення поняття «закон», науковець робить висновок, що поняття «закон» не може замінити поняття «методологія», а філософські закони можуть розглядатися як методологічні [1, 9].

З'ясовуючи причини того, що в педагогіці визначення змісту і місця поняття «методологічна культура» відсутні в системі ін-

ших, П.Г.Кабанов приходиться до висновку, що головною причиною є ототожнення методології і філософії, коли методологічна культура ототожнювалася з філософською культурою, а головним критерієм методологічної культури педагога були знання основних положень діалектичного матеріалізму, вміння їх використовувати в діяльності вченого-дослідника і педагога-практика [1, 18].

Важливим є те, що П.Г.Кабанов акцентує увагу на наукових розробках з проблем методологічної культури, методології науки (В.А.Дмитренко, В.І.Метлов, Г.П.Щедровицький, І.П.Елентух, Е.Г.Юдін), педагогічної методології (Г.І.Петровап, В.С.Гершунський, В.І.Загвязинський, В.В.Краєвський, І.Я.Лернер, М.Н.Скаткін) і робить висновок, що основна увага науковців приділяється методології конкретних педагогічних досліджень, загальній схемі педагогічних досліджень, методиці застосування в педагогіці загальнонаукових підходів: структурного, діяльнісного, системного [1, 18].

Аналізуючи поняття «методологічна культура», дослідник розглядає та акцентує увагу на тих наукових працях, в яких спеціально аналізується саме методологічна культура. Серед них він виділяє працю А.А.Касьяна, в якій методологія розглядається як спосіб взаємодії філософії і науки, а методологічна культура є показником рівня розвитку методології науки і характеристикою особистості у сфері освіти; В.С.Лукашова, О.В.Бережнкової, які розуміють методологічну культуру як рефлексію дослідницької діяльності педагога.

Для з'ясування специфіки, змісту і функціонування методологічної культури П.Г.Кабанов вдається до аналізу поняття «культура» і виділяє найсуттєвіші властивості культури. Культура – все те, що створюється людиною штучно, її головна функція – самозбереження і розвиток суспільства в процесі її взаємодії з природою. Виходячи з такого розуміння, методологічна культура – це:

- різноманітні форми і методи пізнавальної і практичної діяльності;
- те, що було використано в минулому досвіді, що має бути збережено і використано в майбутньому як зразок.

Інша сторона культури, яка пов'язана з ціннісним підходом до культури, дозволяє трактувати методологічну культуру не тільки як пошук нових способів діяльності (інновації), але і як перевагу уже перевірених методів (традиції) [1, 20].

Розглядаючи поняття «розуміння», науковець визначає зв'язок розуміння і методології, визначаючи етимологію цього поняття. Наводить приклад пояснення походження слова «розуміння», розкритий А.А.Брудним. «Зрозуміти» означало знайти правильний напрям, пройти шляхом, що веде до продуктивного результату. Таким чином, автор робить висновок, що поняття «зрозуміти» вказує на зв'язок розуміння і методології, зрозуміти – означає визначити методологію своїх дій, шлях, напрям і способи [1, 21].

Спираючись на результати аналізу зв'язку методології з поняттями, що використовуються як методологічні, П.Г.Кабанов робить такі висновки:

- методологія – це не тільки шлях до нового, але й прагнення зберегти старе в новому, *забезпечити смислову єдність нового з попереднім досвідом*;

- методологічна культура – це механізм, який зберігає людину в певному смисловому полі, тому не всі методологічні установки потрапляють у розряд культурних, а лише ті, які виявили свою ефективність в практиці їх застосування та яким надавалася перевага [1, 22].

Безумовно, важливими для проблеми, що розглядається, є дослідження кола питань щодо методологічної культури як результату рефлексії педагогічної діяльності. Серед них особливого значення набувають визначені П.Г.Кабановим елементи культури педагога, що забезпечують результативність його дослідницької діяльності, зокрема, культура мислення, тобто слідування правилам формальної логіки; дотримання правил наукового пошуку, прийнятих науковою спільнотою. До методологічної культури відносять ті елементи культури, які виступають засобами. Інструментами, що визначають загальне спрямування і способи наукового пошуку: визначення об'єкту і предмету дослідження, гіпотеза, підходи, методи, прийоми і перевірка отриманих результатів [1, 22]. Визначивши таким чином елементи методологічної культури, автор наголошує на тому, що кожен елемент має складну багаторівневу структуру і наводить з цього приводу різні думки вчених. За В.М.Розиним, рефлексія у методології повинна зрозуміти, проаналізувати, осмислити в певній дисципліні проблеми, суперечності і намітити шляхи, способи вирішення цих утруднень, тим самим сприяти розвитку предмета.

Г.П.Щедровицький визначає два варіанти здійснення рефлексії: порівняння двох діяльностей, одна з яких є зразком для тієї, що аналізується; діяльність здійснюється вперше, зразка немає. Грунтуючись на такому підході, робить висновок П.Г.Кабанов, методологічна культура повинна включати і знання (проблеми і зразки їх вирішення) і уміння (конструювати, проектувати) [1, 23].

Розглядаючи питання методологічної культури як результат рефлексії педагогічної діяльності, П.Г.Кабанов виділяє причини звернення педагогіки до філософії: зміни в суспільному житті, пов'язані з переоцінкою пріоритетів і мети розвитку держави, яка вимагає змін в організації педагогічного мислення і діяльності; поява наукових відкриттів, що кардинально змінюють картину світу і вимагають перегляду змісту освіти; внутрішні суперечності педагогічної теорії і педагогічної практики, викликані невідповідністю цілей освіти і отриманим результатом [1, 24]. Дію першої причини науковець спостерігає на прикладі останнього десятиріччя ХХ століття і приходиться до висновку, що різноманітність і варіативність педагогічних моделей і систем зумовило потребу в компетентності, рішучості від керівників навчальних закладів, в нових знаннях і вміннях від всіх, хто займався педагогічною діяльністю, а також у філософському аналізі змін, що відбуваються в педагогіці. Як приклад другої причини дослідник наводить появу механічної картини світу в епоху Відродження, що змінила зміст освіти. Прикладом третьої причини є намагання педагогіки своїми засобами вирішити педагогічні проблеми та не в змозі з ними справитися. В усіх цих випадках, зазначає П.Г.Кабанов, педагогіка звертається до філософії, яка допомагає з'ясувати і вирішити проблеми на своєму, філософському рівні [1, 24].

Особливого значення для дослідження методологічної культури набуває метод методологічної редукції. *Методологічна редукція* являє собою виявлення основних положень, ідей, установок, які послужили методологією для отримання результатів теоретичної і практичної діяльності [1, 27]. Суть методологічної редукції П.Г.Кабанов демонструє на прикладі філософії Л.Шестова. Редукцію художнього тексту Л.Шестов переносить на тексти філософські. У результаті редукції відкидається частина тексту, яка доповнює схему, що є методологією даної філософії. Він виділяє дві основні методології

життя: віра без будь-яких доказів, представлена частково в роботах Паскаля, Лютера, Ніцше; традиція метафізики з її підпорядкуванням необхідності, примусовій силі істини.

Як приклад методологічної редукції педагогічних поглядів наводиться «Історія педагогіки» професора П. Монро, в якій демонструє, що мета виховання, зміст і характер навчання первісної людини визначалась таким уявленням про світ, як анімізм. Анімізм як світоглядний принцип поєднував в собі релігію, філософію, науку [1, 29].

Зрозуміло, що педагогіка пов'язана з багатьма науками. П.Г.Кабанов на основі вибіркового аналізу, проведеного за допомогою методологічної редукції, виділяє різні види детермінації педагогічних учінь, в основі яких лежать: філософські погляди, учіння; положення спеціальних наук; власне педагогічні учіння, традиції, досвід. Разом з тим, зроблено висновок про відсутність прямого зв'язку філософії з розділами педагогіки. Відповідно пошук відповідей на педагогічні питання відбувається на основі методології філософії, методології суміжних наук і методології самої педагогіки [1, 33].

П.Г.Кабанов, зазначає, що виокремлення різноманітних форм прояву методологічної культури дозволяє виділити рівні методології, які вважаються загальноприйнятими: філософський, загальнонауковий і частковонауковий. Разом з тим, він наводить паралельно приклад чотирьох рівнів методології, запропонованих Е.Г.Юдіним: філософська методологія (аналіз загальних принципів пізнання), загальнонаукова методологія (дослідження загальнонаукових концепцій, що впливають на значну частину наукових дисциплін), конкретно-наукова методологія (опис методів, принципів дослідження, процедур, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні), методика і техніка наукового дослідження (розробка процедур, що забезпечують отримання емпіричного матеріалу і його первинну обробку) [1, 38]. Водночас пропонуються приклади розходжень дослідників з питання змісту методології різних рівнів. Так наприклад, А.Л.Симанів вважає, що частково наукова теорія в результаті інверсії бере на себе методологічну функцію філософії і потім переносить на себе інші теорії. Інші науковці вважають, що методологічну функцію може виконувати не тільки філософія, але

і будь-яка теорія, будь-яке положення, що виступає регулятором висновків і способів діяльності.

Методологічна культура в цілому трактується П.Г.Кабановим як методи всього людства, методологічна культура конкретної особи – це те, що вона використовує в своїй діяльності. Методологічна культура виникає в особливих методологічних відношеннях. Методологічні відношення – це відношення суб'єкта до дійсності, в яких фіксуються засоби, які можуть бути використані суб'єктом для пізнання і перетворення дійсності [1, 39].

Звертаючись до питання визначення основних рис методології сучасної загальної педагогіки, П.Г.Кабанов підкреслює, що уявлення про методологію педагогіки постійно змінюються. Він зазначає, що В.Є.Гмурман завдання методології вбачав в педагогічній рефлексії, результати якої виступають у формі вказівок щодо ведення наукової роботи. Зміст рефлексії визначається у вигляді переліку методологічних категорій: проблема, тема, актуальність, об'єкт дослідження, гіпотеза, новизна, значення для науки, практичне значення. На думку П.Г.Кабанова, такий підхід не вказує на специфіку педагогічної методології. На прикладах у роботі автор простежує хід змін в уявленнях про методологію. В.Є.Гмурман вважає предметом методології як процес пізнання педагогічної дійсності, так і її результат, тобто систему педагогічних знань. В.І.Загвязинський визначає методологію як систему наукових знань і способів діяльності, яка виконує роль керівних принципів, інструментів не тільки для аналізу і удосконалення наукового пізнання, але і перетворення практики на основі досягнень науки. В.С.Шубинський виділяє чотири аспекти методології педагогіки: питання педагогічного знання, науки, тенденцій її розвитку; вивчення предмету педагогіки і її категоріального апарату; дослідження логіки і методів досліджень, процес пізнання; застосування отриманих знань [1, 42].

До основних особливостей методології загальної педагогіки П.Г.Кабанов відносить такі:

- наявність специфічного об'єкту, який є одночасно і суб'єктом педагогічної діяльності;
- зв'язок педагогічних явищ зі всіма формами культури, з методологіями інших наук;

- тісний зв'язок з філософією, світоглядними, життєвими цінностями людини, з ідеологією.

Визначаючи рівні методологічної культури педагога, П.Г.Кабанов дає характеристику різних підходів до визначення методологічних проблем педагогічного рівня. Зокрема, Е.І.Монозон пропонує виокремити такі групи:

- перша – фундаментальні проблеми методології визначення предмета педагогіки і логіки пізнання педагогічних явищ (предмет педагогіки як науки, система педагогічних наук, значення і сутність взаємозв'язку педагогіки з іншими науками про людину, методологічні основи удосконалення методів і форм організації педагогічних досліджень);

- друга – логіка і процедури педагогічних досліджень (визначення функцій і характеру фундаментальних теоретичних і експериментальних педагогічних досліджень; обґрунтування проблем дослідження і наукових гіпотез, встановлення наукових фактів в педагогічному дослідженні, узагальнення отриманого дослідницького матеріалу, його наукова інтерпретація [1, 54].

Визначення рівнів методології дало змогу П.Г.Кабанову виділити рівні методологічної культури та охарактеризувати їх. Аналіз рівнів він розпочинає з педагогічного рівня, зазначаючи, що такий рівень вимагає знань історії, педагогіки і сучасних педагогічних теорій. Науковець справедливо зауважує, що на *педагогічному рівні методологічної культури* педагог здатен:

- створювати передовий досвід практичної роботи;
- висунути гіпотезу і перевірити її за допомогою таких загальнонаукових методів, як спостереження, експеримент, аналіз, синтез, моделювання.

На думку автора, *загальнонауковий рівень методологічної культури* передбачає:

- використання в педагогіці загальнонаукових принципів (редукціонізму, еволюціонізму, раціоналізму);
- уміння застосовувати прийоми ідеалізації, універсалізації, концептуалізації;
- використовувати на практиці різні підходи (системний, структурно-функціональний).

Логічним продовженням вищезгаданих рівнів методологічної культури постає *філософський рівень*, на якому, справедливо зауважує автор, необхідні:

- знання альтернативних педагогічних теорій, що базуються на протилежних методологічних принципах, детермінованих різними світоглядними установками;

- навички історичного і логічного методів дослідження [1, 55-56].

На основі аналізу методологічної культури П.Г.Кабанов робить висновок, що вона представляє механізм саморозвитку педагога як дослідника, який дозволяє йому ефективно вирішувати педагогічні проблеми на базі запозичених або створених самостійно загальних положень. Зазначаючи, що методологічна культура включає рівні, що утворюють ієрархію, саморозвиток педагога, автор виділяє такі рівні: знання методологічних проблем; знання шляхів вирішення методологічних проблем; вміння застосовувати методологічні знання. Уміння застосовувати методологічні знання дослідник характеризує за трьома рівнями методологічної культури: однозначна детермінація (використання однієї методологічної установки); багатозначна детермінація (використання декількох несуперечливих методологічних установок одночасно); діалектична детермінація (використання протилежних методологічних установок); цілісний системний підхід [1, 59-60].

П.Г.Кабанов визначає етапи оволодіння методологічною культурою і пропонує схему формування і удосконалення методологічної культури майбутніх педагогів:

- рівні методологічної культури (1-й курс навчання – накопичення необхідних для науково-дослідницької роботи методологічних знань, формування навичок збору і класифікації педагогічних фактів);

- ознайомлення з педагогічною методологією (2-й курс – вміння висунути і доводити гіпотези, використовуючи окремі методологічні установки);

- оволодіння рівнем однозначної детермінації (3-4-ті курси);

- оволодіння рівнем багатозначної детермінації (5-й курс – формування навичок використовувати різні суміжні дисципліни);

- оволодіння діалектичним рівнем (магістратура, аспірантура) [1, 60].

Виходячи з вищезазначеного П.Г.Кабанов робить висновок про те, що на сьогодні формування і розвиток методологічної культури педагога являє собою стихійний процес. Саме тому розуміння методологічної культури і шляхів її удосконалення, запропонованих П.Г.Кабановим, можна використовувати під час вирішення таких проблем, як: співвідношення методології, теорії і практики в педагогії; оновлення педагогічних знань; визначення оптимального обсягу знань суміжних наук для включення в зміст освіти педагогічних кадрів з метою підвищення рівня методологічної культури [1, 61].

Проведене дослідження розуміння методологічної культури П.Г.Кабановим не вичерпує всіх актуальних проблем педагогічної методології. Подальшої уваги дослідників потребують такі її аспекти, як співвідношення методології, теорії та практики, експеримент та його перетворююча роль, взаємозв'язок методів дослідження.

Література:

1. Кабанов П.Г. «Вопросы совершенствования методологической культуры педагога». – Режим доступа: <http://www.asf.ru/Publ/monogr/soderz.html>. – Заглавие с экрана.
2. Кабанов П.Г. «Вопросы совершенствования методологической культуры педагога». – Томск: Изд-во ТГУ, 1999. – 140 с.
3. Сисоева С.О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с.

Стаття надійшла до редакції 21.12.08